

Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
Вип. 15. 2011. С. 162–172.

Володимир ПЕТЕГИРИЧ

ПРО ОДНЕ ПОХОВАННЯ КНЯЖОЇ ДОБИ З ВОЛИНИ

На відміну від істориків, які, шукаючи серед архівних справ необхідні для їх наукової роботи документи, просто відкладають чи перегортають непотрібні записи, археологи знаходяться у складнішій ситуації. Досліджуючи своєрідний “підземний архів”, вони зобов’язані властивими археологічній науці методами вивчити усі горизонти культурних нашарувань, різночасові об’єкти і матеріали, які збереглися у землі, надійно їх зафіксувати і щойно після цього вони стають важливим джерелом, яке до того ж потребує подальшої кропіткої роботи для їхньої надійної інтерпретації.

Серед професійних археологів ледве чи вдасться віднайти дослідника, який би у своїй польовій практиці не зустрічався з такою ситуацією, коли відшукуючи об’єкт власних наукових інтересів, доводилося розкопувати “не свої” пам’ятки чи окремі матеріали інших епох або культур.

Так часто траплялося у польових дослідженнях Л. Крушельницької, яка впродовж майже півстолітнього періоду вела активні польові роботи на багатьох пам’ятках Прикарпаття і Волині. Під час їх проведення, крім цікавих, а інколи й унікальних поселень, могильників, городищ, виробничих осередків доби пізньої бронзи – ранньозалізного часу (цей період є головним у студіях дослідниці), Л. Крушельницькій вдалося відкрити єдине на сьогодні в Галичині поселення кельтів біля с. Бовшів неподалік Галича, одне з перших поселень вельбарської культури поблизу с. Ромош на Сокальщині, яке пов’язують з переселенням готгопідських племен з Нижнього Повіслення у Причорномор’я, своєрідні ранньослов’янські об’єкти на поселенні в Непоротовому, що на Чернівеччині та ін. [Крушельницька, 1965, с. 119–126; Крушельницька, Оприск, 1975, с. 75–79; Крушельницька, 1995, с. 204–209].

Хочемо привернути увагу до ще однієї пам’ятки, розкопаної дослідницею на Рівненщині, про яку, окрім рукописного звіту та коротких згадок, немає ширших публікацій [Крушельницька, 1963, с. 8; Археологічні пам’ятки, 1982, с. 211; Петегирич, 1987, с. 37–39; 1990, с. 158]. Йдеться про одне з декількох поховань княжої доби, які виявлено поблизу с. Крилів Дубнівського р-ну (рис. 1) під час розвідкових досліджень Могилянського загону Рівненської археологічної експедиції Інституту суспільних наук (тепер Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича

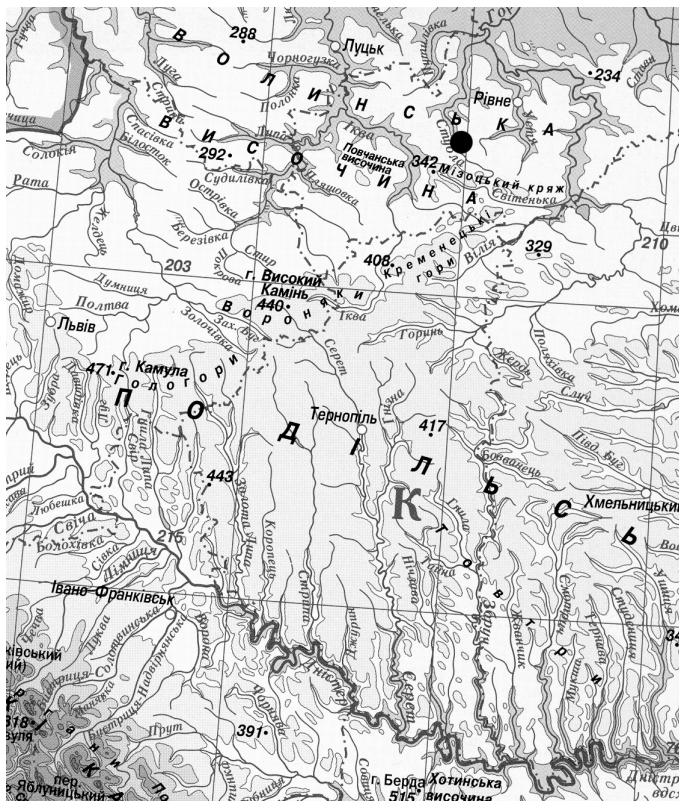

Рис. 1. Локалізація пам’ятки в Крилові на Рівненщині
Fig. 1. Localization of site in Kryliv (Rivne region)

НАН України)¹. Цей загін під керівництвом Л. Крушельницької під час польового сезону 1963 р. займався пошуками поселень ранньозалізного часу поблизу сіл Мирогощі, Костянця та Крилова.

На околиці Крилова в урочищі “Придатки” дослідницею було закладено чотири шурфи для перевірки наявності тут культурного шару та об’єктів ранньозалізного часу, оскільки уламки кераміки цього періоду траплялися на поверхні землі. Разом з ними знаходилися також фрагменти горщиків княжої доби та великі шматки каміння. Дослідженнями розкрито невелику площу – 38 м². Об’єктів ранньозалізного часу виявити на пам’ятці не вдалося, натомість у шурфах відкрито чотири поховання, які дослідниця датувала княжою добою. Повністю було розчищено два захоронення – чоловіка і жінки. Це були випростані тілопокладні поховання на спині, орієнтовані головами на захід. Вони лежали в овальних видовжених ямах на глибині 0,6–0,8 м від сучасної поверхні. Поховання 3 (жіноче) знаходилося у ямі довжиною 2,1 м і шириною 0,8 м. Яма чоловічого поховання мала розміри 2,5×1 м. Руки обох небіжчиків були складені на грудях (рис. 2). Усі поховання виявилися безінвентарними, за винятком жіночого, яке добре збереглося [Крушельницька, 1963, с. 8]. Саме про це поховання піде мова нижче.

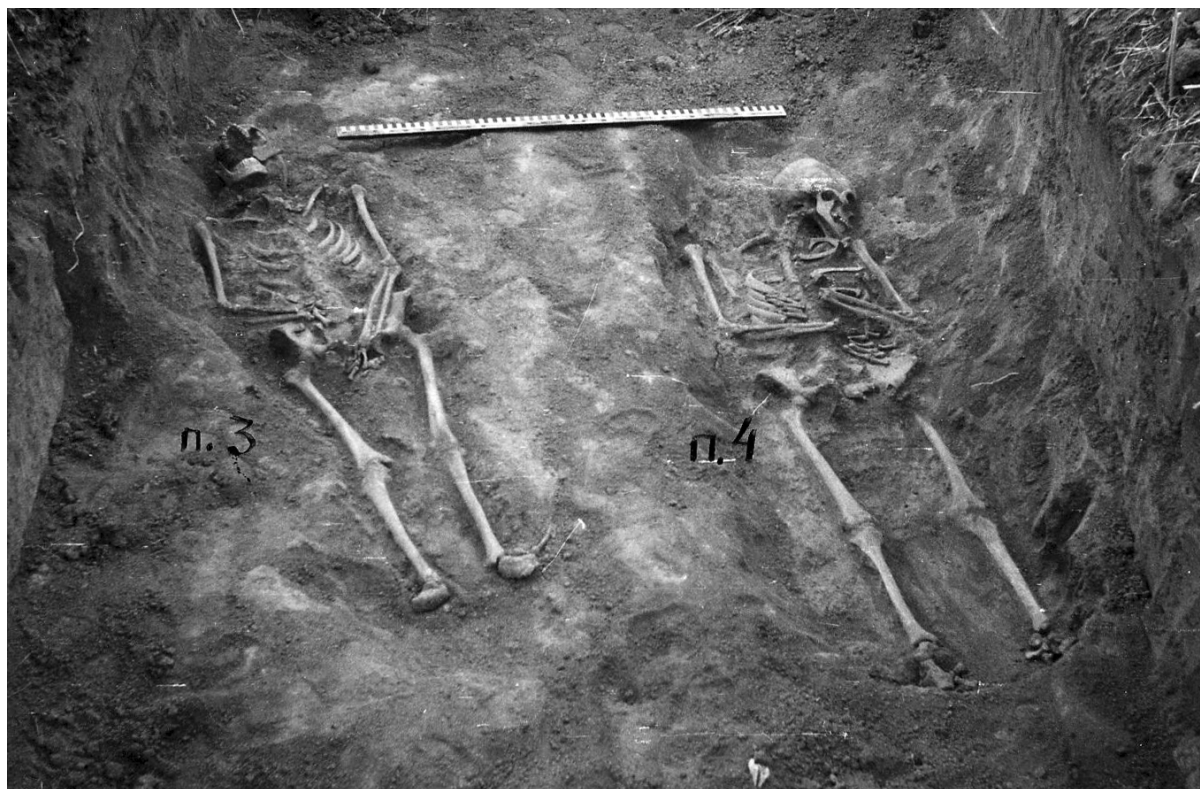

Рис. 2. Крилів, 1963. Поховання 3 (жіноче) і 4 (чоловіче) в ур. Придатка. Фото Л. Крушельницької
Fig. 2. Kryliv, 1963. Burials 3 (woman's) and 4 (man's) in Prydatka Place. Photo made by L. Krushel'nyts'ka

Розчищаючи скелет жіночого захоронення, дослідниця зауважила цікаві особливості похованої. Зуби “мудрості” у момент її смерті тільки почали прорізатися, що могло б свідчити про порівняно молоду особу. На її тазових кістках лежали тонкі і дуже крихкі кісточки, які спочатку були визначені як кістки якогось птаха. Однак анатомічний порядок кісточок та наявність дуже малесенької людської щелепи переконали дослідницю в тому, що це кістак дуже маленької дитини. Спостереження в процесі досліджень цього захоронення дозволили Л. Крушельницькій висловити припущення, що похована була молодою вагітною жінкою,

¹ Матеріали з цих досліджень передала для опрацювання доктор історичних наук, професор Л. Крушельницька, за що висловлюємо їй щире подяку.

а дрібні кісточки на її тазі належали дитині, яка ще не народилася [Крушельницька, 1963, с. 8]². На черепі небіжчиці знаходилися бронзові з позолотою бляшки з однаковим тисненим рослинним орнаментом (рис. 3, 1–11; 4). Крім бляшок, знайдено кілька уламків кераміки та три фрагменти від однієї бронзової вигнутої пластини (можливо, браслета) шириною 1,1–1,2 см і збереженою довжиною 3,5 см (рис. 4, 12).

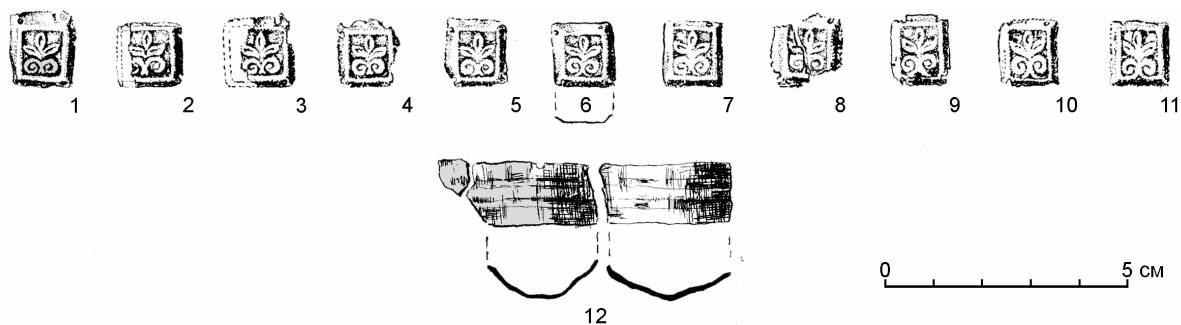

Рис. 3. Бляшки вінчика головного убору з поховання у Крилові. Рисунок І. Принади
Fig. 3. Plates of the top of head-dress from the burial in Kryliv. Figure by I. Prynada

Бляшки зафіксовано у положенні, яке безумовно вказує на їхню належність до головного убору – начільного вінчика-діадеми. Вінчик складався з 11 однакових елементів чотирикутної форми, краї яких були загнуті, а поверхня прикрашена тисненим орнаментом у вигляді трилистої рослини. Всі бляшки мали на кутах отвори для нашивання на стрічку з тканини чи шкіри. Розміри бляшок становили: висота 1,3–1,5 см, ширина 1,2–1,3 см, товщина менше 1 мм.

Різниця у розмірах між окремими бляшками обумовлена, очевидно, незначними відхиленнями, які зробив майстер, вирізаючи бронзові чотирикутні заготовки для нанесення на них тиснених зображень та теперішнім різним ступенем відігнутості країв бляшок. Беручи до уваги параметри краще збережених бляшок, можна встановити, що для нанесення рослинного орнаменту використано прямокутний штамп шириною 0,75 см і довжиною 0,9 см. Отвори по кутах бляшок зроблено на загнутих краях кожної з них для того, щоб не пошкодити орнаментальний мотив, поміщений у виразно витиснутий штампом прямокутник. Покладені в один ряд, бляшки утворювали стрічку завдовжки трохи більше 13 см, що дозволяло приблизно прикривати оздобленою частиною вінчика все чоло аж до скронь.

За типологією, розробленою для головних уборів Давньої Русі, знахідки з Крилова відносяться до третього типу (підтип 7), які мають вигляд стрічки, оздобленої рядком нашивних бляшок [Сабурова, 1995, с. 98]. Рештки головних уборів з подібними бляшками відомі з багатьох жіночих поховань у різних регіонах Русі [Строков, 1945, рис. 32; Павлова, 1967, с. 38, рис. 10; Левашова, 1968, с. 91; Седова, 1978, с. 81, рис. 19; Моця, 1979, с. 32].

Рис. 4. Бронзові позолочені бляшки з жіночого поховання у Крилові (побільшено). Фото Л. Крушельницької
Fig. 4. Bronze and gilt plates from woman's burial in Kruliv (enlarged). Photo by L. Krushel'nyts'ka

Для характеристики давньоруського жіночого костюма в узагальнюючих працях практично не використовувалися матеріали з Галицько-Волинської землі.

Ця обставина змушує нас у контексті розгляду решток головного

² На жаль, антропологічні дослідження щодо поховань з Крилова не проводилися.

убору з Крилова торкнутися цього питання ширше, залучаючи матеріали, які не привернули уваги дослідників.

Такі матеріали найкраще представлені на могильниках Південно-Західного Поділля та Покуття, відомі вони також в окремих стольних містах Галицької землі. Виділяються два основні типи деталей (оздоб) жіночого головного убору (рис. 5, 1–31): вінчики із срібних або бронзових бляшок, які закріплювалися на тканині чи шкіряному паску (вони відносяться до вже згаданого загальноруського третього типу) та вінчики із стрічки тканини розшиті золотими нитками, зокрема, добре простеженої на одному з поховань у Городниці над Дністром [Gloger, 1899, s. 67–69], яке має близькі аналогії серед захоронень Переяславського ґрунтового могильника [Товкайло та ін., 2007, с. 63–65].

Що ж стосується першого типу, до якого відносимо й знахідку з Крилова, то вінчики можуть мати кілька видів нашивних бляшок, які відрізняються формою, металом, з якого вони виготовлені, та тисненими орнаментальними зображеннями. Зокрема, у жіночому похованні № 11 на цвинтарищі Добрівляни І Заліщицького району Тернопільщини знайдено три трикутні бронзові бляшки, серед яких збереглася тільки одна; від двох інших прочитувався зелений слід на лобовій частині черепа. Початково вони були нашиті на якусь тканину і розмішувалися одна на середині чола і по одній біля скронь. Довжина бляшок 1,1 см, ширина внизу 0,7 см (рис. 5, 20). На звуженому верхньому кінці розміщений отвір, а нижній край бляшки трохи загнутий [Sulimirski, 1936, s. 74].

Чотири прикраси квадратної форми зафіксовано у жіночому похованні № 12 цього ж могильника. Вони розмішувалися симетрично на чолі похованої. На двох збережених знахідках, виготовлених з дуже тонкої бляшки, по кутах зроблені отвори для закріплення на тканину або шкіряну основу (рис. 5, 19). По діагоналях бляшок витиснено заглиблені лінії, які перетинаються і мають карбовані краї [Sulimirski, 1936, s. 75]. За технікою нанесення орнаменту до добрівлянських бляшок дуже подібна прикраса, виявлена на городищі Вербка Кам'янець-Подільського району (рис. 5, 28). Вона оздоблена карбованим зображенням квітки, чотири пелюстки якої розміщені вздовж діагоналей бляшки [Rauhut, 1960, tabl. XVIII, 18]. В одному з поховань, виявлених на Чорнівському городищі, що на Буковині, на чолі похованої молодшої особи (довжина кістяка 1,4 м) знайдено вісім срібних нашивних пластинок (рис. 5, 31). Вони мали прямокутну форму розміром 2×1,8 см і були оздоблені тисненим рослинним орнаментом [Возний, 1998, с. 120, фото 105]. Складніший орнамент нанесено на семи квадратних бляшках зі сторонами близько 1,8 см, які виявлено ще у 1875 р. на могильнику в Калинівщині Чортківського району Тернопільщини [Sulimirski, 1936, s. 81]. На двох знахідках розміщені заглиблені зображення розеток, на трьох інших між кутами виробів нанесено дугасто вигнуті заглиблені лінії, на одній бляшці зображено простий хрест і на останній – схематичний рисунок якогось птаха з розпростертими крилами та хвостом. По кутах бляшок видніються чіткі отвори (рис. 5, 1–7).

На кількох пам'ятках Південно-Західного Поділля виявлено металеві деталі головного убору із зображеннями тварин. Із Шманьківців Чортківського району походять три бляшки, дві з яких розміром 2,7×2,2 см мають штамповане зображення чотириноного звіра з піднесеним хвостом (можливо, собака) і одна розміром 2,9×3,3 см з геометричним орнаментом і хрестом у центрі [Przybyslawski, 1906, s. 23; Sulimirski, 1936, s. 83, гус. 13]. Обставин їхнього виявлення не встановлено, оскільки бляшки знайшов випадково під час земляних робіт місцевий мешканець, проте вони, безсумнівно, пов'язуються зі знищеними похованнями жінок.

Дуже подібні прикраси знайдено на могильнику у Михалкові Борщівського району Тернопільщини, де проводилися дослідження у 1900 р. Тут відкрито кілька поховань, в одному з яких на чолі похованої жінки знаходилися десять однакових прямокутних бляшок розміром 2,0×2,5 см, які мали по кутах отвори. Вони утворювали ряд щільно підігнаних довшими боками прикрас закріплених на тканині. На їхній поверхні способом тиснення нанесено зображення якоїсь тварини, що дуже нагадує зображення на знахідках із Шманьківців. З того ж могильника

відомий ще один череп жінки, який мав на чолі широкий зелений слід, що залишився після знищеного корозією бронзового вінчика [Hadaczek, 1903, s. 33, tabl. VII; Sulimirski, 1936, s. 85].

Рис. 5. Бляшки від жіночих головних уборів з Південно-Західного Поділля та Покуття: 1–7 – Калинівщина; 8 – Теребовля; 9–10, 25–26 – Городниця, 11 – Недобойське городище; 12–13 – Василів; 14–18 – Джурків; 19–20 – Добрівляни; 21–22 – Чортовець
Fig. 5. Plates from the women's head-dresses from South-Western Podillia and Pokuttia

Десять чотирикутних бронзових бляшок із аналогічними штампованими зображеннями входили до великої колекції, яку придбав Львівський історичний музей у 1945 р. (рис. 5, 8).

Більшість предметів цієї збірки зібрано археологом-любителем Крушинським на зруйнованому ґрунтовому могильнику, що знаходився на лівому березі р. Серет біля с. Зеленче, яке пов'язують з літописною Теребовлею. Г. Власова вважала, що на бляшках зображено грифона [Власова, 1962, с. 246, 253]. Серед чотирьох бляшок знайдених у Городниці

Городенківського району Івано-Франківщини виявилися дві знахідки, ідентичні до теребовлянських, на двох інших нанесено складний рослинний орнамент [Власова, 1962, с. 253] (рис. 5, 9–10). Відомо про подібні знахідки із зооморфними зображеннями з Більча-Золотого на Тернопільщині [Antoniewicz, 1928, s. 218]. На сусідній території Молдови (Тріфешті) відомі бляшки, на яких зображено напівфантастичних чотириногих звірів з “розквітлим хвостом” та бляшки з карбуванням по краях виробів і тисненими простими і закрученими лініями на центральній поверхні бляшок (могильник в Хадумі) [Spinej, 1986, fig. 22, 16–20, 24–29] (рис. 5, 29–30).

До іншого виду зараховуємо прикраси вінчика з антропоморфними зображеннями, які виявлено на території давнього Галича. Під час розкопок цвинтарища біля церкви Пантелеймона в урочищі Гробиська досліджено поховання молоді жінки. На її черепі простежено сліди чільця із вишивкою золотими нитками, а на правому передпліччі зафіксовано 13 срібних з позолотою бляшок із штампованим невиразним зображенням якогось святого. Автор досліджень гіпотетично пов’язує ці зображення із св. Пантелеймоном. Ще у трьох похованнях, виявлених на цій пам’ятці, знайдено фрагменти тканин із вишивкою золотою ниткою [Томенчук, 2006, с. 45–46, рис. 54–62]. Це свідчить, що на могильнику, серед інших, ховали також представників заможної верхівки Галича.

Бляшки від жіночого головного убору відомі також з околиць Перемишля. У 1939 р. Я. Пастернак розкопав великий ґрунтовий могильник біля с. Валяви на північ від Перемишля. В одному з жіночих поховань він відкрив рештки чільця у вигляді маленьких срібних з позолотою бляшок з тисненим орнаментом [Пастернак, 1961, с. 17; Petehyrycz, Terskyj, 1997, s. 116]. Про їхню форму, розміри, кількість та особливості орнаментування автор розкопок не повідомляє, тому валявські знахідки не можна зарахувати до якогось конкретного виду. Та все ж вони дозволяють зафіксувати ще один найдалі на захід висунутий пункт поширення таких деталей головного убору у Галицькій землі.

Під час досліджень І. Русанової і Б. Тимощука на Звенигородському городищі поблизу Крутилова Гусятинського району Тернопільщини отримано переконливі докази про місцеве виготовлення тиснених бляшок для оздоблення головних уборів. У споруді 11, серед іншого, виявлено чотири бронзові матриці розміром 2,2×2,6 см і товщиною 0,3–0,4 см для їхнього штампування. Дві з них мали зображеннями птахів, одна мала рельєфне зображення дубового листка. Четверту матрицю виготовлено у вигляді квадрифоля з гніздами для заповнення емаллями. Цікаво, що у цій же споруді знайдено бляшку для вінчика головного убору, яку відтиснуто на одній із матриць з пташиним зображенням [Русанова, Тимошук, 1993, с. 52, 53; Ягодинська, 2010, с. 242, рис. 4, 3–7]. Не виключено, що штамп у формі квадрифоля міг використовуватися також для виготовлення щитків перснів.

Серед деталей жіночих головних уборів Південно-Західного Поділля та Буковини виділяються нашивні бляшки складнішої конструкції. У 1909 р. під час будівництва дороги у Джуркові Городенківського району Івано-Франківщини зруйновано кілька поховань, з яких походять бронзові художньо оздоблені бляшки квадратної форми шириною 2,4 см (рис. 5, 14). Вони щільно вкриті по усій поверхні штампованим орнаментом; в центрі бляшок знаходяться симетрично розміщені потрійні листочки, оточені гладким обрамуванням квадратної форми. На кутах витиснуто потрійні кульки. Краї бляшок оздоблені рядком малих тиснених випуклостей, а по їхніх кутах зроблено отвори. По середині бляшок за допомогою петлі з тонкого бронзового дроту закріплено дві карбовані розетки.

До кілець петлі, які виступають з лицевого боку, підвішено по одній трапецієвидній бляшці довжиною 1,6 см, які повернуто звуженим кінцем донизу. Кожну з підвісок прикрашено штампованим орнаментом у вигляді подвійних вертикальних заглиблень з кількома навскісними відгалуженнями, на гладкій поверхні підвісок нанесено маленькі кружечки. Збереглося чотири бляшки від вінчика, три з яких нашито на тканину. Під бляшками на цю ж тканину закріплено рядок малих бронзових або з темної маси кульок діаметром 0,3–0,4 см, нанизаних на нитку [Sulimirski, 1936, s. 79, рис. 9, a].

З могильника у Джуркові відомі такі ж бляшки, які відрізняються від попередніх тільки формою підвісок та нанесеним на них орнаментом (рис. 5, 15–18). Підвіски закріплювалися на петлях тоншим кінцем, нижня їхня частина була ширша і виготовлена у формі двох трикутних клинів. Поверхня підвісок вкрита рельєфними тисненими кульками. Під бляшками до тканини пришивався ланцюжок круглих намистин, аналогічних як у попередньо описаного виду. Між намистинами підвішувалися срібні пустотілі кульки продовгуватої форми з карбованою поверхнею, до нижньої частини яких закріплено пірамідку з чотирьох кульок зерні [Sulimirski, 1936, s. 80, рис. 10, b].

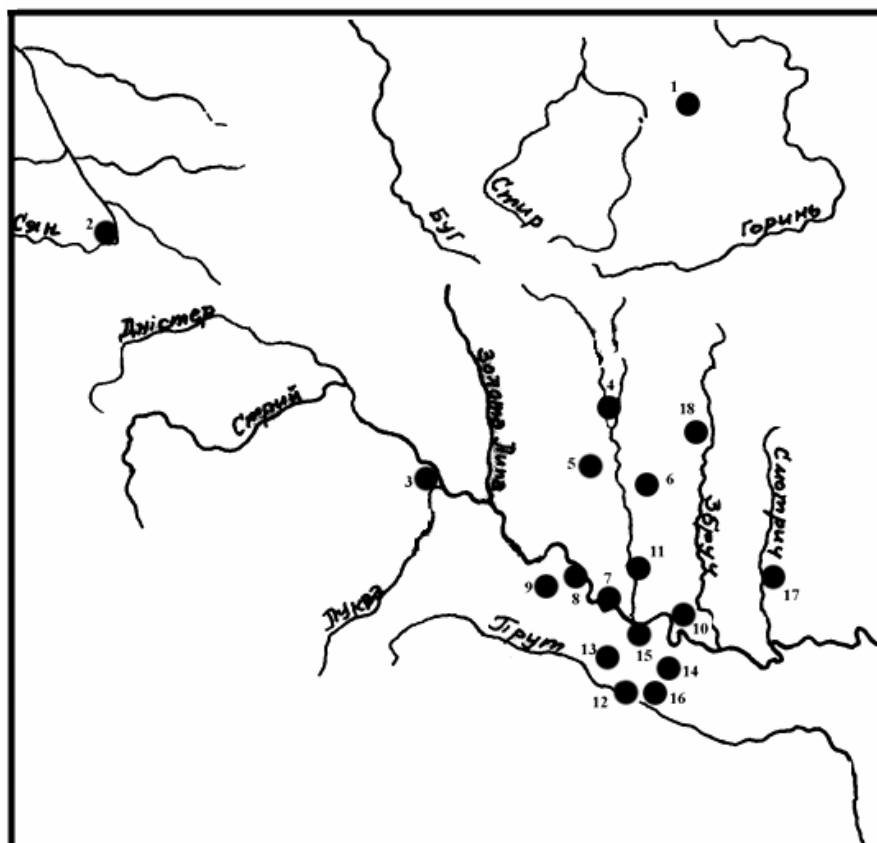

Рис. 6. Карта-схема поширення деталей жіночих головних уборів на Волині та в Галицькій землі: 1 – Крилів; 2 – Валява; 3 – Галич; 4 – Тербовля; 5 – Калинівщина; 6 – Шманьківці; 7 – Добрівляни; 8 – Городниця; 9 – Джурків; 10 – Михалків; 11 – Більче-Золоте; 12 – Ленківці; 13 – Кіцмань; 14 – Недобоївці; 15 – Василів; 16 – Чорнівка; 17 – Вербичка; 18 – Крутилів

Fig. 6. Schematic map of spreading of details of woman's head-dresses in Volhynian and Halychyna regions

Бляшки складної конструкції від жіночого головного убору з Джуркова не є поодинокими в цьому регіоні. На могильнику у Калинівщині виявлено дві бляшки розміром 2,5×2,9 см з розетками і закріпленими до них орнаментованими трикутними підвісками [Sulimirski, 1936, s. 81–82]. Під час досліджень давньоруського поховання у с. Санківцях Хотинського району Чернівецької області у 1958 р. біля черепа похованої жінки виявлено п'ять бронзових позолочених бляшок розміром 2,5×2,5 см та шість підвісок-бубонців у вигляді кульок з вушками [Тимошук, 1969, с. 121–122, фото]. До бляшок, які збереглися фрагментарно, закріплювалися трапецієподібні підвіски, які дуже подібні до підвісок з першої бляшки чільця у Джуркові (див. рис. 5, 14). На одному з могильників літописного Василева знайдено дві чотирикутні прикраси чільця, до кожної з яких підвішувалися по п'ять пластинок, нижня ширша частина яких зроблена у вигляді двох трикутних клинів, а поверхня вкрита рельєфними тисненими кульками [Тимошук, 1969, с. 98; 1982, с. 29, 152, рис. 14, 12; 91, 7; Пивоваров, 2006, с. 223,

рис. 47, 2–3]. Подібну бляшку віднайдено на Недобоївському городищі, що на Буковині [Мисько, 2006, с. 233–234] (рис. 5, 11–13).

Наведені матеріали показують, що у Галицькій землі були відомі основні типи головних уборів, розповсюджені також на інших землях Південно-Західної Русі. Разом з тим у межах цієї території виділяється невеликий мікрорегіон Південно-Західного Поділля і Покуття, де особливої популярності набули вінчики з нашивними бляшками, які мають геометричний та рослинний орнаменти або зооморфні і рідше антропоморфні зображення (рис. 5; 6). До того ж підтверджено їхнє місцеве виготовлення.

Жіноче поховання з Крилова територіально не вписується у цей мікрорегіон і, можливо, сигналізує процес інфільтрації окремих груп населення з Галицької землі у сусідню Волинь. Свідченням таких процесів може бути також поява поблизу Крилова окремих підплитових поховань (наприклад, у Тараканові) [Смішко, 1952, с. 352], найхарактерніших для Прикарпаття. Важливо, що подекуди у Волинській землі фіксуються топоніми та мікротопоніми “Галичани”, які, хоч не мають точної хронологічної прив’язки, можуть в окремих випадках мати ранньосередньовічну метрику [див. наприклад: Bronicki, Michalik, Wołoszyn, 2003, s. 211–236]. Очевидно, що процес інфільтрації відбувався і у зворотному напрямку з Волині на Галичину. В останні роки розвідковими роботами українсько-польської експедиції у лісових масивах верхньої Наддністрянщини поруч зі значною кількістю великих курганів, які можуть відноситися до культури шнурової кераміки, тщинецької культури чи ранньозалізного часу, виявлено групи невеликих курганів типових для княжої доби на сусідній Волині. Цікаво, що інколи вони розташовуються поруч городищ, що теж може вказувати про їхню належність до ранньосередньовічних комплексів.

Для визначення хронології поховання з Крилова істотне значення можуть мати безпосередні паралелі з похованнями біля апсид Успенського собору княжого Галича. Тут у 1941 р. Я. Пастернак відкрив цвинтарище княжих часів, що нараховувало 26 кістяків обох статей, яке виникло біля собору після його побудови. Для нас особливо цікаве жіноче поховання № 26, у якого за словами Я. Пастернака *“чоло було колись прикрашене чільцем–златоглавом, з якого збереглися тепер лише золоті нитки в кількох місцях на черепі та колись нашиті на чільце бронзові золочені бляшки у вигляді мініатюрної трилистої лілійки. Одна з них лежала ліворуч черепа, три на чолі, а кілька праворуч черепа, разом з куском златоглав”*. Галицьке поховання дослідник зараховував до боярських і вважав, що звичай виготовлення золочених бляшок у формі лілій або з їхніми зображеннями прийшов на Україну з Візантії [Пастернак, 1944, с. 150]. Зважаючи на той факт, що Успенський собор побудовано в середині XII ст. і лише після цього могли з’явитися перші поховання біля його апсид, нижньою хронологічною межею цвинтаря, а з ним і жіночого поховання з чільцем слід вважати період не раніше середини XII ст. Цей нижній репер можна віднести і до поховання з Крилова. Важливо і те, що у похованій жінки з Крилова руки були складені на грудях, що не характерно для найстарших християнських поховань кінця X–XI ст., які переважно мають руки, випростані вздовж тіла. Взагалі спостерігається хронологічна тенденція зміни позиції рук від випростаних до складених на животі і згодом до складених на грудях [Zoll-Adamikowa, 1969, s. 45–47].

Значно важче встановити можливу верхню дату захоронення з Крилова. Мотив трилистої лілії, успадкований з Візантії, був дуже поширеним на Русі. Він у різних варіантах (простий, ускладнений, вписаний в інші орнаментальні зображення) присутній в XI–XIII ст. на пам’ятках архітектури, декоративних оздобленнях рукописних книг, ювелірних виробів з емаллю, черню, фресках, мозаїках та ін. [Макарова, 1997, табл. 116–117]. Проте для нашого випадку важливішими є аналогії, пов’язані з деталями головного убору. Вони присутні, зокрема, у знайденому в Києві у 2002 р. на території міста Володимира скарбі часів монгольської навали кінця 1240 р. Серед речей цього скарбу виявлено 13 золотих бляшок з тисненим рослинним орнаментом [Иевлев, Козловський, Минаева, 2006, с. 67]. На підставі цих даних поховання жінки з Крилова можна приблизно датувати у часовому проміжку між серединою XII ст. та 40-ми роками XIII ст.

Традиція застосування таких головних уборів збереглася й у пізніші часи і відома за етнографічними матеріалами навіть XIX ст., що вказує на сталість безперервного історико-культурного розвитку цього мікрорегіону. Це підтверджують також антропологічні дослідження кількох жіночих черепів княжої доби з Добрівлян і Бедриківців Заліщицького району та з Михалкова на Борщівщині, проведені на початку 30-х років XX ст. Вони показали, що антропологічні показники населення княжої доби на цій території в цілому відповідали тодішній антропологічній ситуації [Czortkower, 1936, s. 91].

Разом з тим жіноче поховання з Крилова свідчить, що головний убір як специфічний компонент одягу, композиційне завершення костюмного комплексу, окрім прямого функціонального призначення, виконував певну знакову функцію. Образ жінки, що чекала народження дитини, добре асоціюється з орнаментальним мотивом на бляшках чільця, який мовби символізує проростаюче зерно чи рослину. Досліджена Л. Крушельницькою пам'ятка вимагає обережнішого ставлення до традиційних і часто повторюваних донині тверджень Л. Нідерле про те, що такі деталі головного убору належали виключно незаміжнім жінкам [Нідерле, 1956, с. 241], або ж приписати жінці, похованій у Крилові, гріховні дії ще за життя.

ЛІТЕРАТУРА

Археологічні пам'ятки...

- 1982 Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині ранньослов'янського і давньоруського періодів. – Київ. – 268 с.
- Власова Г.М.*
- 1962 Бронзовые изделия XI–XIII вв. из села Зеленче // Материалы по археологии Северного Причерноморья. – Одесса. – Вып. 4. – С. 246–259.
- Возний І.П.*
- 1998 Чорнівська феодальна укріплена садиба XII–XIII ст. – Чернівці. – 153 с.
- Иевлев М.М., Козловський А.А., Минаева Н.И.*
- 2006 Находка древнерусского клада времени монгольского нашествия в г. Киеве в 2002 г. // Славяно-русское ювелирное дело и его истоки. – СПб. – С. 65–67.
- Крушельницька Л.И.*
- 1965 Кельтский памятник в Верхнем Поднестровье // КСИА АН СССР. – Вып. 105. – С. 119–126.
- Крушельницька Л.И.*
- 1963 Звіт про розвідкові польові дослідження Могилянського загону Ровенської археологічної експедиції в 1963 р. Архів відділу археології ІУ НАНУ.
- 1995 Ранньослов'янські печі із Непоротова // МДАПВ. – Вып. 6. – С. 204–209.
- Крушельницька Л.И., Оприк В.Г.*
- 1975 Поселення східнопоморськомазовецької культури у верхів'ях Західного Бугу // Археологія. – Вып. 18. – С. 75–79.
- Левашова В.П.*
- 1968 Венчики женского головного убора из курганов X–XII вв. // Славяне и Русь. – Москва. – С. 91–97.
- Макарова Т.И.*
- 1997 Методика изучения орнамента // Древняя Русь. Быт и культура. – Москва. – С. 203–207.
- Мисько Ю.*
- 2006 Давньоруські прикраси з Недобойського городища // МДАПВ. – Вып. 10. – С. 233–236.
- Моця О.П.*
- 1979 Населення Поросся давньоруського часу за даними некрополів // Археологія. – Вып. 30. – С. 27–36.
- Нідерле Л.*
- 1956 Славянские древности. – Москва.
- Павлова К.В.*
- 1967 Могильник на территории окольного города Новогрудка // КСИА. – Вып. 110. – С. 36–39.

Пастернак Я.

- 1944 Старий Галич. – Краків–Львів.
1961 Археологія України. – Торонто.

Петегирич В.М.

- 1987 Вінчики жіночого головного убору з давньоруських могильників Південно-Західного Поділля // VII Подільська історико-краєзнавча конференція (секція археології). Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський. – С. 37–38.
1990 Могильники Волини // Археологія Прикарпаття, Волини і Закарпаття (раннеславянський і древнерусський періоди). – Київ. – С. 155–158.

Пивоваров С.

- 2006 Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра. – Чернівці. – 300 с.

Русанова И.П., Тимошук Б.А.

- 1993 Языческие святилища древних славян. – Москва. – 144 с.

Сабурова М.А.

- 1995 Древнерусский костюм // Археологія. Древняя Русь. Быт и культура. – Москва. – С. 93–102.

Седова М.В.

- 1978 Ярополч Залесский. – Москва.

Смішко М.Ю.

- 1952 Дослідження пам'яток культури полів поховань в західних областях УРСР у 1947 р. // АП УРСР. – Т. III. – С. 337–378.

Строков А.А.

- 1945 Раскопки в Новгороде в 1940 г. // КСИИМК. – Вып. II. – С. 65–73.

Тимошук Б.О.

- 1969 Північна Буковина – земля слов'янська. – Ужгород. – 192 с.
1982 Давньоруська Буковина. – Київ. – 208 с.

Товкайло М.Т., Бузян Г.М., Тетеря Д.А., Юрченко О.В.

- 2007 Дослідження Переяславського ґрунтового могильника в 2005 р. // Археологічні дослідження в Україні 2005–2007 рр. – Київ–Запоріжжя. – С. 63–66.

Томенчук Б.

- 2006 Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація. – Івано-Франківськ. – 328 с.

Ягодинська М.О.

- 2010 Ювелірні вироби з давньоруських пам'яток Західного Поділля (за матеріалами Тернопільської області) // Археологія і давня історія України. – Вип. 2: Археологія Правобережної України. – Київ. – С. 235–248.

Antoniewicz W.

- 1928 Archeologia Polski. – Warszawa. – 344 s.

Bronicki A., Michalik M., Wołoszyn M.

- 2003 Kolejny tzw. staromadziarski zabytek z Małopolski // Polonia Minor medii aevi. – Kraków–Krosno. – S. 211–236.

Czortkower S.

- 1936 Naddniestrzańskie czaszki historyczne // WA. – T. XIV. – S. 91.

Gloger Z.

- 1899 Wykopaliska w Horodnicy na Pokuciu // Swiatowit. – T. 1. – S. 67–69.

Hadaczek K.

- 1903 Z badań archeologicznych w dorzeczu Dniestru // MAAE. – T. VI. – S. 29–35.

Petehyrycz W., Terskyj S.

- 1997 Materiały z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska we wsi Walawa koło Przemyśla // Rocznik Przemycki. – T. XXXIII. – Z. 5. – S. 107–118.

Przybysławski W.

1906 Repertoryum zabytków przedhistorycznych Galicyi Wschodniej. – Lwów. – 77 s.

Rauhut L.

1960 Wczesnośredniowieczne materiały z terenów Ukrainy w Państwowym muzeum archeologicznym w Warszawie // MW. – T. V. – S. 231–259.

Spinei V.

1986 Moldavia in the 11th–14th centuries. – Editura Academiei republicii socialiste România. – 276 p.

Sulimirski T.

1936 Z zagadnień archeologii historycznej na Podolu // WA. – T. XIV. – S. 71–90.

Zoll-Adamikowa H.

1969 Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe Małopolski. – Cz. II. Analiza. – Wrocław–Warszawa–Kraków.

Volodymyr PETEGYRYCH

ABOUT ONE BURIAL FROM OLD RUS' PERIOD FROM VOLHYNIAN REGION

Materials, collected during 1963 field season in “Prydatky” Place near Kryliv (Dubno district, Rivne region) are published at the article. These excavations were carried out by famous Ukrainian archaeologist L. Krushel'nyts'ka. Four inhumation burials from Old Rus' period were discovered. Three of them had no inventory (they were probably men's ones), but one (№ 3), that probably belonged to woman accompanied by remains of head-dresses. Several thin, fragile bones and small jaw of unborn child were found on the pelvis of this buried.

On the forehead of the skull eleven bronze gilt plates with identical imprinted image of a plant with three leaves. All plates are square in shape (1,2–1,3 cm×1,3–1,5 cm, thickness less than 1 mm). They have holes for sewing on the strip of tissue or leather on their edges and they served, probably for decoration of head-dress – diadem. Remains of head-dresses with similar plates are known from different regions of Old Rus' state. The closest analogies are well presented on burial complexes South-Western Podillia and Pokuttia in Halychyna lands but they are totally absent in Volhynian region. Compare analysis and cartography of women's burials with remains of such head-dresses allow to date back burial in Kryliv to middle of XII – 40th of XIII centuries. They are connected with processes of infiltration of separate groups of population from Halychyna land to neighbor Volhynian region.